SZIKRA

LEVELEK
A BÖRTÖNBŐL

SZIKRA

BUDAPEST 1954

A német eredeti címe:

Rosa Luxemburg

BRIEFE AUS DEM GEFÄNGNIS

Dietz Verlag Berlin

1950

Fordította

GORDON ÉVA

Felelős kiadó a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója

Rosa Luxemburg 1871 március 5-én született egy lengyel kisvárosban. Gyermekkori élményeinek döntő szerepük volt abban, hogy egész életét az elnyomás elleni harc szolgálatába állította. Közgazdaságtani tanulmányai, amelyeket csak külföldön folytathatott, a modern társadalom mozgástörvényeinek tudományos felismerésére vezették.

Már a kilencvenes években ott küzdött az imperialista korszak beköszöntésével a munkásosztály előtt felmerült problémák körül folyó harc első sorában. Ezeket a problémákat elméletileg és gyakorlatilag, a legvégső konzekvenciákat is levonva, egyedül Lenin lángesze oldotta meg. De Rosa Luxemburg — minden tévedése és elméleti hibája ellenére, amelyek bizonyos területeken komoly károkat okoztak a német munkásmozgalomnak — mégiscsak úgy vonult be a történelembe, mint az opportunizmus és a jobboldali szociáldemokrata árulás elleni harc legnagyobb alakja a nyugateurópai munkásmozgalomban, mint a német militarizmus és az imperialista háború elleni harc egyik zászlóvivője, mint a Németországi Kommunista Párt egyik megalapítója. Érdemei halhatatlanok.

A kilencvenes évektől kezdve Németországban élt, ahová a hatalmassá fejlődött német munkásmozgalom vezette. A lengyel származású Rosa Luxemburg nemcsak formailag vált németté. Olyan jól megismerte

a német történelmet, mint kevesen rajta kívül. Nem volt senki, aki olyan nagyra értékelte volna a német nép kulturális örökségét, mint ő. És számára a német kultúrának ez a nagyraértékelése újabb ösztönzést jelentett a német népet gúzsbakötő mindenfajta reakció elleni kemény harcra és a szenvedélyes részvételre annak a feladatnak a megoldásában, hogy a munkásosztállyal az élen utat törjenek a szabad fejlődésnek. Rosa Luxemburg a reakció, a militarizmus és az imperialista háború növekvő veszélye ellen folytatott harcával magára vonta hatalmas ellenségeinek izzó gyűlöletét, akik a megvásárolt sajtóban „véres Rózának" gúnyolták és az államügyészt uszították rá.

Mikor az első világháború kezdetén Rosa Luxemburg a sovinizmus tomboló orkánjában sem hódolt be a német imperializmusnak, hanem Karl Liebknechttel együtt tovább folytatta a küzdelmet a német nép megrontói ellen, az osztálybíróság a háború előtt tartott egyik beszéde miatt, amelyben harcbahívta a munkásokat a háború ellen, egy évre börtönbe zárta. Kiszabadulása után rövidesen ismét letartóztatták, és egészen a novemberi forradalom kitöréséig — Berlinben, Wronkéban, majd végül Bresiauban — „védőőrizetben" tartották.

Rosa Luxemburgot azonban nem lehetett elhallgattatni. A börtön rácsai mögül írt röplapjai és cikkei, melyek minden akadály ellenére utat találtak kifelé, éles hangon ostorozták a háború felidézőit, s egyben harcra buzdítottak a bűnös háború befejezéséért.

A börtönből legálisan, de illegálisan is élénk levelezést folytatott barátaival, közöttük Karl Liebknecht feleségével.

Liebknechtnéhez írott leveleit foglaltuk egybe ebben a kis kötetben. Magánlevelek ezek, és mégsem azok. Rosa Luxemburg e börtönből írott levelei bizonyítják, mennyire torz és hamis az a kép, amelyet ellenségei rajzoltak róla.

A nép iránti forró szeretetéből fakadt izzó gyűlölete mindenfajta elnyomással szemben. Érzékeny szíve az elnyomottak minden szenvedését sajátjának érezte. Még politikai munkája során is előfordult, hogy késve érkezett, mert útjába akadt egy síró gyermek, akinek valami kis fájdalmát anyai részvéttel és segítő tettel enyhíteni kellett.

Rosa Luxemburg lényének erről a vonásáról tanúskodnak a börtönből küldött levelei, amelyekben szívének egész áradó gazdagsága megnyilatkozik. Ez a szív éppen úgy magábazárja barátainak életét és sorsát, mint minden megkínzott teremtmény fájdalmát. A kemény, halálig hűséges, harcos asszony szíve megremeg a madárdalra, és költőien szárnyaló dallamok találnak benne visszhangra . . .

A háború okozói és a háború nyertesei által felbérelt állatias zsoldosok 1919 január 15-én százezer márkáért agyonverték Rosa Luxemburgot. A német imperialista burzsoázia szociáldemokrata segédlettel és a világreakció — elsősorban az amerikai imperializmus — támogatásával elfojtotta a német proletariátus forradalmát. Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht

mártírhalála messzire világító jel volt, amelyet a német nép nem értett meg. A német nemzet katasztrófája volt ennek a következménye. Rosa Luxemburg gyilkosai ma új világháborút szítanak. Rosa Luxemburg örököseinek szent kötelességük, hogy az egység, a béke, a demokrácia útjára vezessék az egész német népet.

A KIADÓ

LEVELEK

SOPHIE LIEBKNECHT

ASSZONYHOZ

Rosa Luxemburg

Lipcse, 1916 július 7

Kedves kis Szonyám!

*Nyomasztó, párás hőség van ma, mint Lipcsében többnyire — oly nehezen viselem el itt a levegőt. Délelőtt két órán át a tó körüli parkban ültem és a „Gazdag ember"-t** olvastam. Ragyogó könyv. Öreg anyóka ült mellém, egy pillantást vetett a címlapra, mosolygott: „Jó könyv lehet. Én is szeretek olvasni." Természetesen, mielőtt hozzáfogtam volna az olvasáshoz, vizsgálódva nézegettem a park fáit és bokrait — csupa ismerős, állapítottam meg elégedetten. Viszont az emberekkel való érintkezés egyre kevésbbé elégít ki; azt hiszem, mégiscsak remeteségbe vonulok rövidesen, mint Szent Antal, de — most már sans tentations***. Vidámság és nyugalom, Szonyicska!*

Szivélyes üdvözlettel

Róza

Üdvözlöm a gyerekeket.

---

* *Rosa Luxemburgot 1916 július 10-én tartóztatták le. Ez a levelezőlap az egyetlen, amit még szabadlábon írt.* — ** *A „Gazdag ember" Galsworthy műve.* — *** *Sans tentations: kisértések nélkül.*

LEVELEZŐLAP

Berlin, 1916 augusztus 5
(Barnimstrassei börtön)

Kedves kis Szonyám!

Ma, augusztus 5-én, éppen az imént, együtt kaptam meg mindkét levelét, július 11-i (!!) és július 23-i keltezéssel. Látja, a posta hozzám hosszabb ideig jön, mint New Yorkba. Közben megérkeztek a könyvek is, amelyeket küldött; szívből köszönök mindent! Nagyon fáj, hogy ebben a helyzetében el kellett hagynom; mennyire szeretnék Magával ismét egy kicsit barangolni a mezőn, vagy a konyha erkélyéről a naplementét nézni . . . Helmitől kaptam egy lapot részletes útleírással. Sok-sok köszönet a Hölderlin-könyvért is. De nem szabad így pazarolnia rám a pénzt, ez kínos nekem! Hálás köszönet a többi jó holmiért és a szagosbükkönyért. Írjon mielőbb, akkor talán még ebben a hónapban megkapom. Gondolatban erősen és forrón megszorítom a kezét. Legyen továbbra is bátor, és ne hagyja el magát! Én magával vagyok! Sokszor üdvözlöm Karlt és a gyerekeket.

Rózája

Pierre Loti csodálatos, a többit még nem olvastam.

LEVELEZŐLAP* *Wronke, 1916 augusztus 24*

Kedves Szonyicska, miért is nem lehetek most Magával! Az ügy súlyosan érint. De, kérem, ne veszítse el a fejét, sokminden másképp lesz majd, mint ahogy jelenleg látszik. Most azonban el kell mennie — valahová vidékre, ahol szép zöld a táj, ahol gondját viselik. Semmi értelme és semmi célja, hogy továbbra is itt maradjon, ahol mindinkább tönkremegy. A jogerős ítéletig ismét hetek telhetnek el. Kérem, utazzék el a lehető leghamarabb . . . Karlnak bizonyára megkönnyebbülés lesz, ha tudja, hogy üdülni ment. Ezer köszönet 10-én kelt kedves soraiért és a sok jó ajándékért. Jövő tavasszal már biztosan együtt fogunk barangolni a mezőn és a füvészkertben. Előre örülök neki. De most menjen innen, Szonyicska! Nem utazhatna a Bodeni tóhoz, hogy érezze kissé dél melegét?! Mielőtt elutazik, feltétlenül látni szeretném, adjon be kérvényt a parancsnoksághoz. Írjon újból pár sort, minél előbb. Mindennek ellenére, nyugalom és vidámság, Szonyicska!

Ölelem
R.

Karlnak ezer szivélyes üdvözlet.

Helmi és Bobbi lapjait megkaptam, nagyon örültem nekik.

---

* *Ezt a lapot azon a napon írta, melyen Karl Liebknechtet másodfokon négyévi fegyházra ítélték.*

Wronke, 1916 november 21

Kedves kis Szonyicskám, Matild útján tudtam meg, hogy fivére elesett, és mélységesen megrendített ez az újabb csapás, mely most érte. Mi mindent is kell az utóbbi időben elszenvednie! És még csak ott sem lehetek, hogy vigasztaljam és egy kissé felviditsam!... Az is nyugtalanit, hogyan fogja elviselni édesanyja ezt az újabb csapást. Rossz idők ezek, és valamennyiünknek hosszú veszteséglistát kell vezetnünk. Minden hónap, akárcsak Szevasztopolnál, valójában egész esztendőnek számithat. Remélem, hamarosan láthatom, egész szivemből vágyom utána. Hogy kapta a hírt fivéréről? Édesanyja útján, vagy közvetlenül? És a másik fivéréről mi hír? Úgy szerettem volna Matilddal valamit küldeni Magának, de sajnos nincs itt semmi, csak ez a kis tarka kendő; ne nevessen rajta; csak azt jelenti, hogy milyen nagyon szeretem. Irjon hamarosan egy-két sort, tudni akarom, hogy érzi Magát. Karlnak ezer üdvözlet. Magát szivélyesen ölelem

Rózája

A gyerekeket is sokszor üdvözlöm!

... Ó, milyen keserű pillanatom volt ma! Három óra tizenkilenc perckor a mozdony füttye jelezte, hogy Matild elutazott, és én, mint valami állat a ketrecében, futottam le megszokott „sétámat" a fal mentén, oda-vissza, és a szívem görcsösen elszorult a fájdalomtól, hogy én nem mehetek el innen, oh, csak el innen! De nem tesz semmit! Mindjárt ráparancsoltam szívemre és engedelmeskednie kellett, hozzá van már szokva az engedelmeskedéshez, mint a jól idomított kutya. De ne rólam beszéljünk.

Szonyicska, tudja még, mit terveztünk arra az időre, ha vége lesz a háborúnak? Egy közös utazást délre ... Meg is valósítjuk! Tudom, a Maga álma velem jönni Olaszországba, ahová leginkább vágyik. Az én tervem azonban az, hogy Korzikába viszem. Az még több, mint Olaszország. Ott elfelejti az ember Európát, legalábbis a modern Európát. Képzelje el a szélesen elterülő, hősmondába illő vidéket, a hegyek és völgyek éles körvonalaival, fenn a magasban semmi más, mint csupasz, szürke sziklatömbök, lenn buja olajfák, babérok, meg ősrégi gesztenyefák. És mindezek fölött teremtés előtti csönd — sehol emberi hang vagy madárfütty, csak egy csermely csörgedez valahol kövek között, vagy fenn a sziklaszirtek között susog a szél — ugyanaz a szél, amely még Odysseus vitorláit duzzasztotta. És ami az embereket illeti, azok pontosan a tájhoz illenek. Hirtelen feltűnik például a hegyiösvény kanyarulatában egy karaván — a korzikaiak mindig egymás mögött mennek, hosszan elnyúló karavánban, nem egy csoportban, mint a mi parasztjaink. Elől rendszerint egy kutya szalad, mögötte talán egy kecske lépeget lassan, vagy tele gesztenyészsákokkal megrakott csacsi,

ezt megtermett öszvér követi. Féloldalt az állat hátán, lábát egyenesen lelógatva, sudár asszony ül, gyermekkel a karján. Egyenes tartású, mozdulatlan, karcsú, mint a ciprus; mellette szakállas férfi halad, nyugodt, megfontolt léptekkel — mindketten hallgatnak. Megesküdne rá: a szent család. És ilyen jeleneteket lépten-nyomon láthat ott. Minden esetben úgy elragadott a látvány, hogy önkéntelenül is térdre akartam borulni, mint mindig a tökéletes Szépség előtt. Ott még él a biblia és az antik világ, oda kell mennünk, és ahogy én tettem, gyalog kell bebarangolnunk az egész szigetet, minden éjszaka más helyen megpihenni, és minden napfelkeltét már menet közben üdvözölni. Hát nem csábító? Boldog lennék, ha megmutathatnám Magának ezt a világot . . .

Olvasson sokat, szellemileg is haladnia kell, és Maga képes erre Szonyicska — Maga még friss és rugalmas. Most be kell fejeznem. Legyen ezekben a napokban is nyugodt és vidám.

Rózája

... Hosszú idő óta semmi sem rendített meg annyira, mint Márta rövid beszámolója a Maga látogatásáról Karlnál, amint a rács mögött találkozott vele, és ahogyan ez Magára hatott. Miért hallgatta el ezt előttem? Jogom van rá, hogy mindenben résztvegyek, ami Magának fáj, és jogaimban nem hagyom magam megrövidíteni. Ez a dolog egyébként élénken emlékeztet engem arra, amikor tíz évvel ezelőtt a varsói citadellában először láttam viszont testvéreimet. Ott a foglyot valósággal egy drótfonatú kettős ketrecben vezetik elő, ami azt jelenti, hogy egy kisebb ketrec szabadon áll egy nagyobb ketrecen belül, és ezen a szemkápráztató kettős drótháló át kell beszélni. Mivel ez éppen egy hatnapos éhségsztrájkom után történt, annyira gyönge voltam, hogy a kapitánynak (az erődítményparancsnokunknak) majdnem a karjában kellett bevinnie a látogatószobába; én a két kezemmel tartottam fenn magam a drótháló, és ez erősen azt a benyomást tehette, amit egy vadállat kelt az állatkertben. A ketrec a szoba egyik meglehetősen sötét sarkában állt, és a fivérem, arcát szorosan a drótfonathoz nyomva, egyre azt kérdezgette: „Hol vagy?" — és törölgette szemüvegéről a könnyeket, melyek a látásban akadályozták. — Milyen szíves-örömest ülnék én most a luckaui ketrecben, ha Karlt attól megválthatnám!

Kérem, Pfemfertnek adja át hálás köszönetemet a Galsworthy-könyvért. Tegnap elolvastam és nagy örömet szerzett nekem. Ez a regény persze sokkal kevésbbé tetszett, mint a „Gazdag ember", nem annak ellenére, hanem éppen azért, mert abban a szociális tendencia van túlsúlyban. Regényben nem a tendenciát keresem, hanem a

művészi értéket. Ilyen vonatkozásban a „Weltbrüdern"-ben az zavar engem, hogy Galsworthy túlságosan szellemeskedő. Ezen nem csodálkozhat. Ő ugyanaz a típus, mint Bernard Shaw és mint Oscar Wilde. Az okos, kifinomult, de blazírt embernek az angol értelmiség körében most erősen elterjedt típusa, aki kétkedő mosollyal szemlél mindent a világon. Gyakran hangosan nevetnem kell Galsworthy finom, irónikus megjegyzésein, amelyeket tulajdon regényhőseire a legkomolyabb képpel tesz. Ám, mint ahogy a valóban jólnevelt és előkelő ember sohasem vagy legalábbis csak nagyon ritkán gúnyolódik környezetén — jóllehet minden nevetségest észrevesz —, úgy az igazi művész sem gúnyolódik soha saját teremtményein. Jól értsen meg, Szonyicska, ez egyáltalán nem zárja ki a nagyvonalú szatírát. Például Gerhart Hauptmann „Emanuel Quint"-je a modern társadalom legvéresebb szatírája, amelyet az utóbbi száz évben írtak. Hauptmann azonban nem vigyorog benne. A végén ott áll remegő ajakkal és tágranyitott szemmel, amelyben könny csillog. Galsworthy viszont úgy hat rám szellemesen közbevetett megjegyzéseivel, mint az olyan ember, aki egy estélyen mellettem ül és minden új vendég belépésekor maliciózus megjegyzéseket suttog a fülembe . . .*

. . . Ma ismét vasárnap van. Rabok és magános emberek legidegölőbb napja. Szomorú vagyok, de szívből kívánom, hogy Maga és Karl ne legyen az. Írjon mielőbb, bármikor és bárhová is megy el végre üdülni.

Szeretettel ölelem, és üdvözlöm a gyerekeket

Rózája

---

* *Galsworthy regényének eredeti címe: The Freelanders.*

Nem küldhetne nekem Pf. megint valami jót? Talán Thomas Manntól . . . Eddig semmit sem olvastam tőle. Még egy kérés: a szabadban már kezd vakítani a napfény. Talán küldhetne nekem levélborítékban egy méter vékony, fekete fátyolt, kis beleszőtt fekete pettyekkel! Sok köszönet érte előre is.

Tegnap szívből megörültem üdvözlőlapjának, bár oly szomorú volt a hangja. Mennyire szeretnék most Magával lenni, hogy ismét megnevettessem, mint Karl letartóztatása után a Café Fürstenhofban, amikor kitörő nevetésünkkel bizony meglehetős feltűnést keltettünk. Milyen szép is volt az akkor, mindennek ellenére! Kora reggeli taxivadászatunk minden nap a Potsdamer Platzon, majd az út a börtönhöz a virágzó Tiergartenen át, be a magas szilfákkal szegélyezett, csöndes Lehrter Strasséba, aztán visszafelé a szokásos betérés a Fürstenhofba, végül a Maga elmaradhatatlan látogatása nálam, a déli negyedben, ahol minden májusi pompában állott; a kedélyes órák konyhámban, ahol Maga meg Mimi a fehérrel terített asztalkánál türelmesen vártak konyhaművészetem remekeire (emlékszik még a finom haricots verts à la Parisienne-re?) ... Mindezek mellett emlékezetemben állandó napsütés, jó meleg napok emléke él, csak ilyenkor van az emberben igazi, vidám tavaszi hangulat. Esténként aztán szokásos látogatásaim Magánál, derűs kis szobájában; — úgy szeretem, mint háziasszonyt. olyan kedves látvány, ahogy kislányos alakjával az asztalnál állva betölti a teát — és végül éjféltájt, mikor kölcsönösen hazakísérgettük egymást a sötét, virágillatos utcákon át! Emlékszik még a mesés, holdfényes éjszakára a déli negyedben, amikor hazakísértem Magát, és a ház-*

* *Haricots verts á la Parisienne — zoldbab párizsi módra.*

ormok éles fekete kontúrjai régi lovagvárakat rajzoltak elénk az ég bűbájos, sötétkék hátterében.

Szonyuska, így szeretnék állandóan Maga körül lenni, elszórakoztatni Magát, elcsevegni, vagy együtt hallgatni Magával, nehogy komor, kétségbeesett töprengésbe merüljön. Azt kérdezi lapján: „Miért van mindez így?" Gyermekem, az élet bizony „így" van elrendezve, ilyen volt mindig. Szenvedés, elválás, vágyakozás — mindez hozzátartozik. El kell fogadni mindenestől, s m i n d e n t szépnek és jónak kell találni. Én legalább ezt teszem. Nem azért, mert bölcsen kiokoskodtam, hanem egyszerűen azért, mert ilyen a természetem. Ösztönösen érzem, ez az egyedüli helyes módja annak, ahogy fel kell fogni az életet, és ezért érzem magam igazán boldognak minden helyzetben. Nem is akarok s e m m i t elhagyni életemből, és semmit sem akarok másképp, mint ahogy volt és van. Bárcsak Magát is megtaníthatnám erre az élet-felfogásra! . . .

Még nem is köszöntem meg Karl fényképét. Milyen nagy örömet szerzett vele! Valóban, ez volt a legszebb születésnapi ajándék, amit nekem adhatott. Az asztalomon áll bekeretezve, és mindenfelé követ a tekintetével. (Tudja, vannak képek, amelyek szinte mindig minket néznek, bárhová állítjuk is.) A kép nagyon élethű. Mennyire örülhet most Karl az Oroszországból érkező híreknek! De Magának is minden oka megvan rá, hogy örüljön: most ugyanis édesanyja ideutazásának nyilván semmi sem áll majd útjában! Gondolt már erre? A Maga kedvéért kívánom, hogy mielőbb beköszöntsön a napos, meleg idő. Itt még minden csak most kezd rügyezni, és tegnap havaseső esett. Milyen lehet most vajjon az én „déli tájam", a déli negyedben? Tavaly együtt állottunk ott a kerítés előtt, és Maga megcsodálta a növényzet gazdagságát . . .

Ne gyötörje Magát levélírással. Én majd gyakran írok, nekem azonban teljesen elég, ha egy-egy lapon rövid

üdvözletet küld! Tartózkodjék sokat a szabadban, és sokat botanizáljon. Levitte a kis virágatlaszomat? Nyugalom és vidámság, Kedvesem, minden jóra fordul, meg fogja látni!

Sokszor, szeretettel ölelem

Rózája

Wronke, 1917 május 2

...Emlékszik rá, hogy egy reggel, tavaly áprilisban — úgy tíz óra tájt — mindkettőjüket sürgősen a botanikuskertbe hívtam, hogy együtt hallgassuk a fülemülét, amely valóságos hangversenyt adott. Aztán csöndben, elrejtőzve ültünk a kövön, a sűrű bozótban, egy kis szivárgó forrás mellett. Mikor a csalogány elhallgatott, hirtelen egyhangú panaszos kiáltást hallottunk: „Gligligligligliglikk! „Úgy hangzik — mondtam —, mint valami nádi- vagy vízimadár kiáltása, és Karl igazat adott, de egyáltalán nem tudtuk kitalálni, miféle madár lehet. Képzelje, pár nappal ezelőtt, egészen váratlanul, ugyanezt a panaszos kiáltást hallottam hajnalban, itt közel. Szívdobogást kaptam a türelmetlenségtől, megtudni végre, mi is ez. Nem nyugodtam, míg ma ki nem deríttettem: nem vízimadár, hanem „tekercs", egy kis szürke harkályfajta. Alig nagyobb a verébnél, a nevét onnan kapta, hogy veszély idején ellenségeit komikus mozdulatokkal és nyaktekergetéssel igyekszik elriasztani. Csak hangyákkal él, amelyeket ragadós nyelvére gyűjt, mint a hangyászmedve, a spanyolok épp ezért „hormiguerónak", hangyászmadárnak nevezik. Erről a madárról írta Mörike azt a helyes humoros versikét, amelyet aztán Hugo Wolf megzenésített. Mintha ajándékot kaptam volna, mióta tudom, mi ez a panaszoshangú madár. Talán írja meg Karlnak, ő is örülni fog neki.

Hogy mit olvasok? Főleg természettudományt: növény- és állatföldrajzot. Tegnap éppen a németországi énekesmadarak pusztulásának okairól olvastam: az egyre terjedő észszerű erdő- és kertgazdálkodás a fő oka, és a földművelés, mely lépésről lépésre kiszorítja őket,

elveszi tőlük fészkelési és táplálkozási lehetőségüket: az odvas fákat, pusztaságot, bozótot, a kertek avarját. — Úgy fájt, mikor ezt olvastam. Nem az fájt, hogy az ember nem hall majd többé madárdalt, hanem e védtelen kis teremtések csöndes, feltartóztathatatlan pusztulása okozott olyan fájdalmat — hogy sírnom kellett. Sieber professzornak az északamerikai indiánok kiveszéséről szóló, orosznyelvű könyvére emlékeztetett, amit még Zürichben olvastam: a kultúrember ugyanígy szorítja ki lépésről lépésre az indiánokat a földjükről, lassú és szörnyű pusztulás áldozatául dobva őket oda.

Beteg vagyok talán, hogy minden olyan mélyen megrendít mostanában. Tudja, néha az az érzésem, hogy én nem is vagyok valódi ember, inkább valamiféle madár vagy más állat, emberi alakban; sokkal otthonosabban érzem magam egy parányi kertben, mint itt, szívesebben vagyok a mezők pázsitján poszméhek társaságában, mint valamely pártkongresszuson. Magának nyugodtan elmondhatom, nem fog ezért a szocializmus árulójának tartani. Hiszen tudja, hogy ennek ellenére reménlhetőleg őrhelyemen fogok meghalni: a barrikádokon vagy a fegyházban. De legbensőbb énem inkább tartozik a cinkéimhez, mint egyes „elvtársakhoz". Nem azért, mintha a természetben — oly sok bensőleg csődbejutott politikushoz hasonlóan — menedéket vagy üdülést találnék! Ellenkezőleg, a természetben is lépten-nyomon oly sok szörnyűséget látok, hogy szenvedek miatta. Képzelje például a következő kis élményt, amely nem megy ki a fejemből. Mult tavasszal egyszer, ahogy csöndes, elhagyott utcánkon egy mezei sétámról hazatérek, a földön egy sötét kis folt tűnik szemembe. Lehajolok, hát egy hangtalan szomorújáték tanúja lettem: egy nagy bogár fekszik a hátán, és gyámoltalanul védekezik a rengeteg apró hangya ellen, melyek rajta nyüzsögnek és elevenen falják fel. Megborzongtam, elővettem a zsebkendőmet, és hozzáfogtam a brutális bestiák elkergetéséhez. Ezek azonban oly szem-

telenek és makacsok voltak, hogy hosszú küzdelmet kellett velük vívnom, és mikor végül szegény szenvedőt megszabadítva, jó távol a fűre fektettem, már két lábát lerágták . . . Azzal a kínos érzéssel futottam el onnan, hogy végre is nagyon kétes jót tettem vele.

Most már esténként hosszú az alkonyat, mennyire szerettem én odakünn ezt az órát! A déli negyedben sok feketerigóm volt, itt most nem látok és nem hallok egyet sem. Egész télen etettem egy párt, és most eltűntek. Máskor esténként ebben az órában az utcán szoktam kóborolni: oly szép, mikor a lebukó nap utolsó, violaszín sugarában hirtelen fellobbannak a lámpaoszlopok tetején a rózsás gázlángocskák, és oly idegenül hatnak a szürkületben, mintha kissé szégyenkeznének. Az utcán elkésve suhan végig ilyenkor egy-egy házmesterné vagy szolgáló homálybavesző alakja, aki gyorsan pékhez vagy fűszereshez szalad valamiért. Még a sötétben is ott játszanak az utcán kis barátaim, a cipész gyermekei, míg a sarok felől erélyes hangon haza nem szólítják őket. Ilyentájt mindig akad még egy-egy feketerigó, amely nem nyugszik, hanem mint neveletlen gyermek, fecseg és rikoltoz álmában, majd hirtelen nagy zajt csapva röpköd az ágak között. Én ott álltam az utca közepén, s az első csillagokat számolgattam. Egyáltalán nem esett jól hazamenni az alkony enyhe levegőjéből, amelyben nap és éj oly lágyan ölelkezett.

Szonyusám, hamarosan újból írok, nyugalom és vidámság Kedvesem, minden jóra fordul, Karllal is.

Viszontlátásra, a következő levélig.

Öleli

Rózája

... Milyen szép itt most! Minden zöldel és virágzik. A gesztenyefák pompás, új lombdíszbe öltöztek, a díszribiszkebokrokon sárga csillagocskák, virágbaborult már a vöröseslombú díszcseresznye is, és legközelebb az égerfa lesz soron a virágzásban. Luise Kautskytól, aki ma meglátogatott, rengeteg nefelejcs- és árvácskapalántát kaptam búcsúzáskor, és én magam mind el is ültettem! Két kerek halmocska között egyenes vonal, felváltva nefelejcs és árvácska — mind szilárdan áll, alig hiszek a szememnek, mert most ültettem először életemben, és íme, mindjárt milyen jól sikerült. Éppen pünkösdre már virágos kertre nézhetek az ablakomból.

Mennyi újfajta madár van itt most, mindennap megismerek egy-egy újat, amilyet még sohasem láttam. Ó, emlékszik még, a füvészkertben, amikor hajnalban a csalogányt hallgattuk Karllal, ott láttuk azt a nagy fát, lombja nem volt még, de töménteln sok, világítóan fehér virág borította; törtük a fejünket, mi lehet, mert nyilvánvaló volt, hogy nem gyümölcsfa, és a virágai is egészen különösek voltak. Most már tudom! Ezüstjegenye, és amit virágnak néztünk, azok nem virágok voltak, hanem fiatal levélkék. Az ezüstjegenye kifejlett levele ugyanis alul fehér, felül sötétzöld, míg az újszülött levélkék eleinte még mindkét oldalukon fehéren bolyhosak, és mint fehér virágok tündökölnek a napsugárban. Ilyen magas jegenye áll itt a kertecskémben, és ahány énekesmadár van, az mind legszívesebben rajta üldögél. Azon a füvészkerti napon este mindketten nálam voltak, emlékszik még? Oly szép volt; felolvastunk, és éjféltájt, amikor már búcsúzkodtunk a nyitott erkélyajtó előtt,

melyen át a levegő jázminillattól édesen áradt a szobába, elmondtam azt a kis spanyol dalt, melyet úgy szeretek:

„Magasztaljuk a Világalkotót,
ki a teremtésben jeleskedett,
Aki teremtett mély tengereket,
s teremtett rá tengerjáró hajót.
Ki teremté Édent, hol örök a nap,
a földet, s alkotá — a Te arcodat! . . .”

Ó, Szonyicska, ha nem hallotta ezt a dalt Wolf zenéjével, nem tudhatja, mennyi izzó szenvedélyt rejt a vers két zárószava.
Míg ezeket írom, egy nagy poszméh repült be hozzám, és mély dongásával betölti szobám. Mily szép ez, mennyi igazi életöröm van elégedett hangjában, amelyben ott vibrál a szorgalom, a nyár melege és a virágok illata.
Szonyicska, legyen jókedvű, és írjon hamar, hamar, vágyakozom.

Rózája

... Legutóbbi — 14-i — levele már idecért, mikor az enyémet elküldtem. Nagyon örülök, hogy ismét megvan a kapcsolat közöttünk, és ma szívből fakadó pünkösdi üdvözletet küldök! „Pünkösd, a bűbájos ünnep ím itt van" — így kezdődik Goethe Csalavér rókája. Remélhetőleg a körülményekhez képest vidáman tölti majd. Tavaly pünkösdkor tettük azt a szép kirándulást Matilddal Lichtenradéba, kalászokat szedtem Karlnak, és azt a csodaszép barkaágat is ott szakítottam. Este aztán, mint a „három ravennai nemes hölgy", rózsákkal kezünkben, a közeli mezőre mentünk sétálni ... Most már itt is virágzik az orgona, ma nyílt ki! Olyan meleg van, hogy a legkönnyebb muszlinruhámat kellett felvennem. Az én madárkáim azonban a napsütés és a meleg ellenére is időnként majdnem egészen elnémulnak. Nyilvánvalóan a költés veszi őket nagyon igénybe; a tojók a fészekben ülnek, és a hímeknek éppen elég dolgot ad kis csőrükkel a maguk és párjuk eledelét összehordani. Nagyobbrészt valószínűleg künn a mezőn vagy magasabb fákon fészkelnek, legalábbis most csönd van kertecskémben; csak itt-ott hangzik fel röviden a fülemüle csattogása, vagy a zöldike jár kopogtatva fel-alá, és késő este mégegyszer felcsendül a pintyőke hangja, cinkéim azonban sehol sem láthatók. Csak messziről kaptam tegnap hirtelen rövid üdvözletet egy kékcinkétől, és ez egészen meghatott. A kékcinke ugyanis nem állandó madarunk, mint a széncinke, hanem csak március vége felé költözik hozzánk. Ez is először mindig az ablakom közelében tartózkodott, a többiekkel együtt egészen az ablakomig merészkedett, és szorgalmasan hallatta mulatságos cicidá-ját, de annyira el-

nyujtva, hogy neveletlen gyermek csúfolódásának hangzott. Mindig nevetnem kellett, és ugyanígy felelgettem neki. Aztán május elején eltűnt a többiekkel, hogy valahol künn költsön. Hetekig nem láttam és nem hallottam. Tegnap, a falon túlról, amely a mi udvarunkat egy másik börtönudvartól elválasztja, hirtelen meghallottam az ismerős üdvözlést, de elváltozva, csak egész röviden és sietősen, háromszor egymásután „cicidá — cicidá — cicidá", aztán megint csend. Oly sok minden volt ebben a sietős, távoli kiáltásban, hogy hallatára elszorult a szívem. — Egész kis madártörténet. Úgy tűnt, minthacsak visszaemlékezne a kékcinke a szerelmi hódítás koratavaszi szép idejére, amikor egész napon át csak énekelt és csalogatott. Most azonban egész nap röpködnie kell, és szúnyogokat gyüjtenie a maga és családja számára, tehát csak röviden egy kis visszaemlékezés: „Nincs időm — ó igen, szép volt — múlik a tavasz — cicidá — cicidá — cicidá — ! — — —" Higgye el Szonyuska, az ilyen kis madárkiáltás, amelyben oly sok kifejezés rejlik, mélyen meg tud indítani. Anyám, aki Schiller mellett a bibliát tartotta a legnagyobb bölcseség forrásának, szilárdan és megingathatatlanul hitte, hogy Salamon király értett a madarak nyelvén. Akkoriban, tizennégy évem és a modern természettudományi képzettség egész fölényével mosolyogtam ezen az anyai naivitáson. Most magam is úgy vagyok, mint Salamon király: én is értek a madarak és egyéb állatok nyelvén. Persze nem úgy, mintha emberi szavakat használnának, hanem értem a legkülönbözőbb érzelmeket és árnyalatokat, amelyeket hangjukkal kifejeznek. Csak a közömbös ember botfülének egy és ugyanaz mindig a madárdal. Ha szeretjük az állatokat és megértéssel viseltetünk irántuk, kifejezésben gazdag sokféleséget, valóságos beszédet találunk náluk. S értem most ezt a nagy csendet is, a koratavasz lármája után; tudom, ha ősszel még itt leszek — ami valószínűleg úgy lesz —, akkor valamennyi barátom ismét visszatér, és eleséget

keres majd az ablakomban; már most örülök egy szén-cinkének, amellyel különösen jó barátságban vagyok.
Szonyuska, Magát elkeseríti az én hosszú fogságom, és azt kérdi: „hogy lehet az, hogy emberek más emberek sorsa felett dönthetnek, mire való mindez?" Bocsásson meg, de hangosan nevetnem kellett, mikor ezt olvastam. Dosztojevszkijnél a „Karamazov testvérek"-ben az egyik alak, Madame Hohlakova, ugyanilyen kérdéseket tesz fel, s közben tanácstalanul néz a társaság egyik tagjáról a másikra, mielőtt azonban akár csak egyik is válaszolna, már valami más témára ugrik át.
Kis madaram, az emberiség egész kultúrtörténete, amely szerény becslések szerint is néhányszor húszezer évre tehető, „embernek emberek sorsa feletti döntésén" alapul — aminek mélyen a materiális életfeltételekbe nyúlnak a gyökerei. Ezen csak egy további, szenvedésekkel teli fejlődés változtathat; mi éppen most tanúi vagyunk ezeknek a szenvedéssel teli fejezeteknek, és Maga megkérdezi, hogy mindez mire való? A „mire való" — egyáltalán nem az élet teljessége és formái számára szánt fogalom. Mire valók a kékcinkék a világon? Igazán nem tudom, de örülök, hogy vannak, és édes vigasztalásnak érzem, ha hirtelen a falon keresztül egy sietős cicidá hangzik át hozzám a távolból.
Maga különben is túlbecsüli „lehiggadtságomat". Az én benső egyensúlyom és boldogságom sajnos felbillen a legkisebb árnyékra, mely reám esik, s akkor kimondhatatlanul szenvedek, és sajátos tulajdonságom, hogy elnémulok. Ilyenkor, Szonyicska, a szó szoros értelmében képtelen vagyok akár egy szót is kiejteni. Például, ezekben az utóbbi napokban már oly vidám és boldog voltam, örültem a napsugárnak, hétfőn aztán hirtelen elkapott egy jeges szélvihar, és egyszerre a legmélyebb nyomorúságra változott az én sugárzó vidámságom. És ha a lelkem üdvössége maga állt volna elém, akkor sem tudtam volna egy hangot sem kiadni, legfeljebb néma pillantással

tudtam volna kétségbeesésemet elpanaszolni. Természetesen elég ritkán jövök kísértésbe, hogy beszéljek, hiszen heteken át a saját hangomat se hallom, ez egyébként az oka annak is, ami arra a hősies elhatározásra indított, hogy Mimimet mégse hozassam át hozzám. Az állatka a vidám, eleven élethez van szokva, szereti, ha énekelek, nevetek, és a szobákon át fogócskát játszom vele, így aztán itt csak búskomorrá válna. Ezért hagyom Matildnál. Matild a közeli napokban jön hozzám, és remélem, hogy akkor ismét összeszedem magam. Pünkösd talán az én számomra is a „bűbájos ünnep" lesz. Szonyicska, legyen csak vidám és nyugodt, minden jóra fog még fordulni, higgyen nekem! Karlt szívből üdvözlöm. Magát sokszor ölelem

Rózája

Sok köszönet a szép képért.

Szonyuska, tudja hol vagyok, honnan írom ezt a levelet? A kertből! Kihoztam egy kis asztalkát, és most itt ülök két zöldelő bokor közé rejtőzve. Jobbra tőlem a sárga díszribiszke, amelynek szegfűszeg illata van, fagyalbokor, fölöttem a juhar és egy fiatal, karcsú gesztenyefa nyujtogatják egymás felé széles, zöld karjaikat, előttem csöndesen susog fehér leveleivel a nagy, komoly, szelíd ezüstnyárfa. A papíron, amelyre írok, falevelek könnyű árnyéka táncol, körülvéve a napfény világos foltjaitól, a harmatos lombokról olykor-olykor egy-egy csöpp hull arcomra, kezemre. A börtön kápolnájában most van az istentisztelet. Búgó orgonaszó árad ki halkan, elvegyülve a fák susogásával és a madarak hangos kórusával, amelyek ma mind igen elevenek; távolból kakukszó hangzik. Milyen szép nap ez, mennyire boldog vagyok, az ember már majdnem a Jánosnap hangulatát érzi — a nyár teljes buja érettségét és életmámorát. Ismeri Wagner „Mesterdalnokok" című operájának azt a népi jelenetét, melyben a tarka tömeg tapsol: Jánosnap! Jánosnap! és egyszerre mindenki egy biedermeier keringőbe kezd? Ilyen hangulatba ringathatja magát mostanában az ember. — Mi mindent éltem át tegnap! El kell Magának mesélnem. Délelőtt a fürdőszoba ablakában egy nagy pávaszem-pillangót találtam. Nyilván már pár napja bent volt, és a kemény ablaküvegen vergődve, halálra bágyadt; csak gyönge életjelt adott szárnyaival. Amint észrevettem, türelmetlenségtől reszketve ismét felöltöztem, felmásztam az ablakra és óvatosan kezembe vettem, — nem is védekezett, úgyhogy azt hittem, már bizonyára halott. Az ablakpárkányra helyeztem, magam elé, hogy

eszméletre térjen — ekkor gyöngén fellobbant benne az életlángocska. De csöndben ült ott tovább. Csápjai elé tettem néhány nyiltkelyhü virágot, hogy valamit ehessen; éppen az ablak előtt énekelt pajkosan csengő hangján a füzike, hogy csak úgy zengett; önkéntelenül is hangosan szóltam hozzá: hallgasd csak, mily vidáman énekel a kismadár, erre csak visszaszáll az a parányi élet belédʔ! Magam is nevettem a szavakon, amit a félholt pávaszemhez intéztem, azt gondoltam: hiábavaló beszéd! De nem — félóra mulva magához tért az állatka, először kissé ideoda csúszkált, végül lassan szárnyra kelt és elröpült! Hogy örültem ennek az életmentésnek! Igazi élmény volt.

Délután természetesen ismét a kertbe mentem, ahol nyolctól tizenkettőig tartózkodom (akkor ebédhez hívnak), és délután háromtól hatig ismét. Vártam, hogy kisüt a nap, az volt az érzésem, hogy ki fog sütni, hogy ki kell sütnie. De nem sütött ki, és elszomorodtam. Fel-alá jártam a kertben, s a könnyű szélben sajátságos jelenségre lettem figyelmes: az ezüstnyárfán szétnyíltak a túlérett magházak, pelyhes magvuk köröskörül szerteröpült, hópehelyként megtöltve a levegőt, befödve a földet, az egész udvart. Olyan kísérteties látványt nyujtott, amint az ezüstös pelyhek szanaszét szállingóztak! Az ezüstnyárfa később virágzik, mint a többi bolyhos magházúak, és e gazdag maghullás révén igen messze elterjed, kis hajtásai gyomként bújnak elő a kövek közül vagy a fal repedéseiből.

Aztán hat órakor, mint mindig, újra bezártak, szomorúan ültem az ablaknál, tompa nyomással fejemben, mert fülledt volt a levegő; kitekintettem, ahol a pasztellkék alapon látszó fehér bárányfelhők alatt, szédítő magasban sebesen cikáztak a fecskék, s hegyes szárnyaikkal, mint megannyi ollócskával szinte kettéhasították a levegőt. De hirtelen elsötétült az ég, minden elnémult, vihar jött heves záporesővel és két csattanó mennydörgéssel, melyeknél minden megremegett. Ezután oly kép következett,

amely feledhetetlen marad számomra. A zivatar nemsokára tovavonult, az eget sűrű, egyszínű szürkeség borította, tompafényű, sápadt félhomály ereszkedett a földre; olyan volt, mintha sűrű, szürke fátylak függenének alá; az eső egész halkan és egyenletesen szemerkélt a levelekre, a villámlás minduntalan bíborvörösre festette az ólmos szürkeséget, és a mennydörgés távoli morajа mind távolabbra hömpölygött, mint a hulláintörés utolsó gyönge hullámai. És e kísérteties hangulat közepette, hirtelen megszólalt az ablakom előtti juharfán a csalogány! Eső, villámfény és mennydörgés között csendült a hangja, mint üvegharang; mámorosan, megszállottan énekelt, hangja túl akarta szárnyalni a mennydörgést, fel akarta deríteni a félhomályt — sohasem hallottam még ilyen szépet! Ez az ének a váltakozóan ólmos és bíborszínű ég hátterében úgy hatott, mint világító ezüstcsillogás. Oly titokzatos volt, olyan megfoghatatlanul szép, és én önkéntelenül Goethe versének utolsó sorát ismételgettem: „Ó lennél csak itten!" . . .

Rózája

... Az orchideákat különösen jól ismerem; a csodálatos majnafrankfurti üvegházban, ahol egy egész osztály tele van velük, annakidején, a pöröm után, melyben egy évre ítéltek, több napon át szorgalmasan tanulmányoztam őket. Úgy találom, hogy légies bájukban és fantasztikus, a természetestől elütő formájukban van valami kifinomult, valami dekadens. Úgy hatnak reám, mint a rokokó kor felékesített, púdereshajú márkinői. Bizonyos belső vonakodással és nyugtalansággal csodálom az orchideát, mint ahogy általában minden természetem ellenére van, ami dekadens és perverz. Sokkal több gyönyörűséget találok az egyszerű tátikában, amelynek a színében oly sok van a nap tüzéből, és amely épp oly teljesen és hálásan megnyílik a napsugár előtt, mint én, viszont félénken becsukódik a legcsekélyebb árnyékra is.

Milyenek most az esték és az éjszakák! Tegnap leírhatatlan varázs borított mindent. Az ég, jóval naplemente után, világítóan opálosfényű volt, határozatlan színű csíkok villództak rajta, egészen úgy hatott, mint valami nagy paletta, amelyen a festő szorgalmas napi munkája után az ecsetjeit széles mozdulattal letörölte, hogy azután nyugalomra térjen. A levegőben volt egy kis vihar előtti feszültség, könnyű, szívszorító feszültség; a bokrok teljesen mozdulatlanul álltak, nem hallatszott a csalogány szava, csak a fekete fejecskéjű, fáradhatatlan füzike ugrándozott és rikoltozott az ágak között. Úgy látszott, hogy minden vár valamire. Az ablaknál álltam és vártam én is — isten tudja mire. „Bezárás" után, hat óra körül nincs már semmi ég és föld között, amire várhatnék ...

Szonyicska, Kedvesem, még egy utolsó üdvözletet küldök Magának Wronkéból, mivel itteni sínylődésem mégis csak tovább tart, mint eredetileg gondoltam. De hogy is juthatott eszébe, hogy nem írok többé Magának?! Baráti érzésem maga iránt egyáltalán nem változott, nem is változhatott. Azért nem írtam, mert tudtam, hogy Ebenhausenből való elutazása óta ezerféle dolog köti le, részben pedig azért sem, mert átmenetileg rossz hangulatban voltam.

Valószínűleg tudja már, hogy Breslauba visznek. Itt már el is búcsúztam ma reggel kis kertemtől. Esős és viharos az idő, szürke az ég, szétszakadt felhők hajszolják rajta egymást, és mégis teljes mértékben élveztem szokásos reggeli sétámat. Elbúcsúztam a fal melletti keskeny köves úttól, amelyen majdnem kilenc hónapon át jártam fel és alá, s amelyen most már minden kövecskét és a kövek között minden fűszálat jól ismerek. A járdakövek között a tarkaszínűek kötik le figyelmemet: vöröses, kékes, zöld, szürke. A hosszú télen ugyanis — melyen oly sokáig kellett várnom egy kis elevenzöldre — színekre éhes szemem a kövek között keresett egy kis tarkaságot, egy kis felélénkülést. És főkép most, nyáron, oly sok sajátságos és érdekes látnivaló volt a kövek között. Tömegével tanyáznak itt ugyanis vadméhek és darazsak. A kövek közötti diónyi kerek lyukakat és ezekhez mélv folyosókat fúrnak, közben a földet kihordják a felszínre, és egészen csinos dombocskákká halmozzák fel. Bent lerakják petéiket, s viasszal meg vadmézzel mesterkednek; állandó sürgés-forgás, kirepülés, besurranás, és sétám közben nagyon kellett vigyáznom, hogy be ne temessem földalatti fészkü-

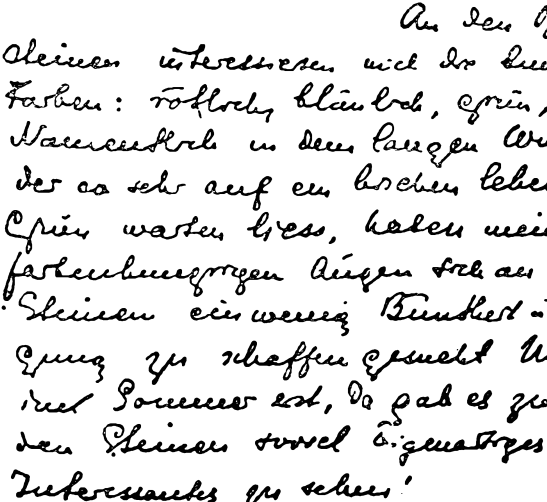

Részlet az 1917 július 20-i levélből

3* — 5/51 S

ket. Az utat több helyen hangyajáratok keresztezik, s a hangyák állandóan ide-oda futkároznak ezeken a parányi ösvényeken, oly feltűnő egyenes vonalban, mintha vérükben volna az a matematikai szabály, hogy két pont között a legrövidebb távolság az egyenes (ami például primitív népeknél teljesen ismeretlen). A fal mentén legbujábban sarjadzik a dudva; egy-egy virág elvirágzott már, és pelyhük szanaszét röpköd, míg a többiek fáradhatatlanul tovább rügyeznek. Itt van aztán a fiatal fácskák egész generációja; ezen a tavaszon szemem előtt bújtak ki a földből az út közepén, vagy a fal mentén: egy kis akác, mely nyilvánvalóan az öreg fa egyik leesett magvából csírázott ki az idén, több kis ezüstnyárfa; ezek is csak májusban látták meg a napvilágot, de máris fehéreszöld levelek gazdag pompájában állnak, melyeket viharban — akárcsak az öreg fák — kecsesen rezgetnek. Mily sokszor jártam ezt az utat, mily különböző dolgokat éltem át és gondoltam közben! A szigorú télben, friss hóesés után, gyakran először kis ösvényt tapostam magamnak, kedves szén-cinkém kíséretében, amelyet ősszel viszontlátni reméltem, és amely nem fog engem többé megtalálni, ha ablakomba, az ismert etetőhelyre jön. Márciusban, mikor a kemény, fagyos időt pár napi olvadás szakította meg, ösvényem kis folyócskává változott. Emlékszem még, hogy a langyos szélben apró hullámok gyűrűztek a víz felületén, amelyben élénken és fényesen tükröződtek vissza a fal kövei. Aztán végre jött a május, és a fal tövében kinyílt az első ibolya, amelyet Magának küldtem.

Amint ma így bolyongtam, szemlélődtem és gondolkodtam, minduntalan Goethe verse zümmögött fejemben:

„Merlin az öreg is a sugárzó sírban,
Hol ifjú koromban véle szót váltottam . . .“

Tudja, hogy van tovább. A költemény természetesen semmi összefüggésben nem volt a hangulatommal és

azzal, ami bensőleg foglalkoztatott. Csak a szavak muzsikája és a vers különös varázsa volt az, ami nyugalomba ringatott. Magam sem tudom, honnan van, hogy egy szép költemény, különösen ha Goethéé, minden erős felindulás vagy megrendülés közben oly mélyen hat rám. Ez már majdnem élettani hatás, mintha szomjas ajakkal valami csodálatos italt szürcsölnék, mely bensőleg hűsít, s testem és lelkem egészségessé teszi. A „West-östlicher Divan"-ból való költeményt, amelyet utolsó levelében említ, nem ismerem — kérem, írja le nekem. És még egyet szeretnék már régóta, ami az itteni Goethe-kötetemből hiányzik: a „Virágok üdvözlete"-t. Ez egy kis négy- vagy hatsoros versike, Wolf egyik dalából ismerem, amely leírhatatlanul szép. Különösen az utolsó versszak, körülbelül így:*

„Szakítottam, téptem,
Izzó vággyal telten,
Ó, talán ezerszer
Szívemre öleltem!"

Megzenésítve, a néma imádatban való térdreboruláshoz hasonlóan gyöngéd, szűzies és szent a dallama. Én azonban nem tudom már a szövegét, és szeretném megkapni.

Tegnap este, úgy kilenc óra tájban, még egy fenséges színjáték tanúja voltam. Fekhelyemről az ablakra tekintve, rózsaszínben tündöklő fényreflexet vettem észre, ami meglepett, mert az ég egészen szürke volt. Az ablakhoz futottam, és megigézve állottam ott meg. Az ég tökéletesen egyhangú szürkeségében keleten nagy felhő tornyosult, oly földöntúlian szép rózsaszínben, annyira egymagában, mindentől elkülönülten, hogy úgy hatott, mint egy mosoly,

---

* *West-östlicher Divan (Nyugat-keleti Diván) — Goethe bölcselkedő verssorozata.*

mint valami üdvözlet ismeretlen messzeségből. Felszabadultan sóhajtottam, és önkéntelenül is mindkét kezemet kinyujtottam a varázslatos kép felé. Ha léteznek ilyen színek és ilyen formák, akkor szép az élet és érdemes élni, nem igaz? Pillantásommal szorosan rátapadtam a ragyogó képre, és minden rózsás sugarát magamba szívtam, míg aztán hirtelen nevetnem kellett saját magamon. Úristen — az ég, a felhők, és az élet egész szépsége nem maradnak Wronkéban, hogy búcsút kellene tőlük vennem; nem, velem jönnek, és velem maradnak, bárhol vagyok is, és bármeddig élek.

Nemsokára hírt adok Breslauból, látogasson meg ott, mihelyt lehet! Szívélyesen üdvözlöm Karlt.

Magát sokszor ölelem. A viszontlátásra kilencedik börtönömben.

Rózája

Kedves Szonyicskám, 28-án kézhez kapott levele volt az első híradás, amely itt a külvilágból elért hozzám, és nem egykönnyen tudja elképzelni, mily nagyon örültem neki. Az én áttelepítésemet — rólam való szeretetteljes gondoskodásában — minden bizonnyal túl tragikusan fogja fel . . . Mint tudja, én a sors minden fordulatát a szokásos vidám egykedvűséggel fogadom. Itt már egészen otthonosan érzem magam, ma megérkeztek Wronkéból könyvesládáim, s két cellám a könyvekkel, képekkel és a szerény díszítéssel, amelyet egyébként mindenüvé magammal viszek, ismét olyan meghitt és kényelmes lesz majd, mint Wronkéban, én pedig kétszeres kedvvel látok majd a munkának. Ami itt hiányzik, az természetesen a viszonylagos mozgási szabadságom, melyben ott részem volt, ahol az erődítmény egész napon át nyitva állt, míg itt egyszerűen be vagyok zárva; — aztán a pompás levegő, a kert és mindenekelőtt a madarak! Sejtelme sincs róla, mennyire csüggök ezen a kis társaságon. De az ember természetesen mindezt nélkülözni tudja, és nemsokára el fogom felejteni, hogy valamikor jobb sorom is volt, mint itt. Itteni körülményeim nagyjából olyanok, mint a Barnimstrassében, csak a csinos, zöld kórházudvar hiányzik, amelyben mégis csak minden nap alkalmam nyílt valami kis növénytani vagy állattani felfedezésre. Itt, a nagy, kövezett gazdasági udvaron, mely sétatérként szolgál, nincs semmi „felfedezni való". Járás-kelés közben görcsösen a szürke kövezetre szegezem tekintetemet, hogy ne legyek kénytelen az udvarban foglalkoztatott foglyokra pillantani, akik megszégyenítő viseletükben mindig kínzó látványt nyujtanak, és akik között mindig akad néhány, akikben a kor, a nem és az egyéniség a legmélyebb emberi

lealacsonyítás bélyege alatt elmosódott, s ennek ellenére fájó delejességgel újra és újra magukra vonják tekintetemet. Természetesen mindenütt van egy-egy alak, amelynek a fegyencruha sem árthat és amely megörvendeztetné a festő szemét. Így már felfedeztem itt az udvaron egy fiatal munkásnőt, aki sudár termetével, feszülő idomaival, kendőbe burkolt fejével és szigorú profiljával szintc Millet-modell lehetne; élvezet látni, mily nemes mozdulatokkal viszi a terhet, és feszesbőrű, sovány arcának egycnletes krétafehér tónusa tragikus pierrot-álarcra emlékeztet. De szomorú tapasztalatokon okulva, igyekszem az ilyen sokatígérő jelenségeknek messze kitérni az útjából. A Barminstrasséban ugyanis szintén felfedeztem a foglyok között egy valóban királynői alakú és tartású nőt, s megfelelő „bensőt" képzeltem hozzá. Aztán házimunkásként ugyanarra az osztályra került, ahol én voltam, és már két nap után kiderült, hogy a szép álarc alatt hihetetlenül sötét ostobaság és aljasság rejtőzik, s attól kezdve mindig elfordítottam tekintetemet, ha utamba került. Arra gondoltam akkor, hogy a milói Vénusz végülis csak azért őrizhette meg az asszonyok legszebbjének hírnevét évszázadokon át, mert hallgat. Ha kinyitná a száját, talán egész varázsa oda volna. Szemben velünk a férfiak börtöne, a szokásos komor, vörös téglaépület. De átellenben, a falon túl, fák zöld koronáit látom, köztük egy nagy feketenyárfáét, amely minden erősebb fuvallatnál idehallhatóan susog. Távolabb egy sor sokkal világosabb színű nemeskőris, amelyekről sárga hüvelyfürtök függenek alá. Ablakaim északnyugatra néznek, úgyhogy néha látom a szép esti felhőket, és tudja, engem az ilyen rózsaszínű felhő már egymagában elbájol és mindenért kárpótol. Ebben a pillanatban, este nyolc órakor (valójában tehát hétkor), alig ment még le a nap a férfibörtön ormai mögött, még élesen átvilágít az üvegtető nyílásain, és az egész ég aranyos fényben ragyog. Nagyon jól érzem magam, s magam sem tudom

miért, Gounod „Ave Maria"-ját kell halkan dúdolnom. (Maga jól ismeri.) Sok köszönet a Goethe-másolatokért. A „Die berechtigten Männer" valóban szép költemény, bár nekem nem tűnt volna fel; néha sugallhatják is az embernek, hogy valami szép. Szeretném még megkérni, hogy alkalomadtán írja le nekem az „Anakreon sírját". Ugye ismeri? Én persze csak Hugo Wolf zenéjének hatása alatt értettem meg igazán; dalban szinte architektonikus benyomást tesz az emberre; görög templomot vélünk magunk előtt látni.*

Most már — kis szünetet tartottam, hogy az eget figyeljem — a nap sokkal mélyebbre hanyatlott az épület mögött, és fenn a magasban — isten tudja honnan — kis felhőcskék hangtalanul összefutott miriádjai lebegnek, szélük ezüstösen világít, középen gyöngéd szürke színűek, körvonalaik szaggatottak, és észak felé vonulnak. Annyi fölényes nyugalom és hűvös mosoly rejlik ebben a felhővonulásban, hogy velük kell mosolyognom, mint ahogy mindig is bele kell vegyülnöm a körülöttem áradó élet ritmusába. Hogy is lehetne az ember „rossz" vagy akár kicsinyes ilyen égbolt alatt? Csak vegye mindig jól szemügyre, amit maga körül lát, akkor mindig csak „jó" lehet.

Hogy Karl éppen a madarak énekéről szeretne olvasni, azon kissé csodálkozom. Számomra a madarak éneke elválaszthatatlan egész magatartásukról és életüktől, engem csak az egész érdekel, és nem valamely kiszakított részlet. Adjon neki egy jó állatföldrajzi könyvet, az bizonyára sok gondolatot fog benne ébreszteni. Remélhetőleg nemsokára meglátogat. Táviratozzon, ha megkapta az engedélyt.

Sokszor ölelem *Rózája*

Te jó isten! Nyolc oldal lett a levél, de egyszer csak menjen még el. Köszönöm a könyveket.

---

* *Die berechtigten Männer — A feljogosított férfiak.*

Kedves Szonyicskám, remélem nemsokára alkalmam nyílik arra, hogy végre ismét levelet küldhessek, és vágyódva fogom kezembe a tollat. Mily sokáig kellett nélkülöznöm kedvelt szokásomat, hogy Magával legalább papíron elcsevegjek. De nem volt rá lehetőség; azt a kevés levelet, amit írhattam, Hans D. számára kellett tartogatnom, aki várta őket. Most ennek vége, két utolsó levelemet már halotthoz írtam, egyik levél már vissza is jött. Még mindig érthetetlen számomra ez a dolog. De inkább ne beszéljünk róla, az ilyesmit legszívesebben saját magamban intézem el, és ha valaki engem „kíméletesen" akar a legrosszabbra előkészíteni, és jajveszékelésével próbál „vigasztalni", mint N. tette, az kimondhatatlanul bosszant. Hogy legközelebbi barátaim még mindig oly kevéssé ismernek és annyira lebecsülnek, hogy nem képesek megérteni: legjobb és leggyöngédebb ilyen esetekben az, ha minél gyorsabban, főleg röviden és egyszerűen ezt a szót mondják: meghalt — — — ez sértő, de elég ennyi erről.*

. . . Mily nagy kár a hónapokért és évekért, melyek most eltelnek, és amelyekben oly sok szép órát élhetnénk át együtt, minden szörnyűség ellenére, ami a világban történik. Tudja, Szonyicska, minél tovább tart ez, és minél inkább felülmúl minden határt és mértéket a nap nap után ismétlődő alávalóság, annál nyugodtabb és szilárdabb leszek én, mint ahogy valamilyen elemi erőt, orkánt, vízözönt vagy napfogyatkozást nem lehet erkölcsi mértékkel mérni, hanem csak valami adottságnak, a kutatás és megismerés tárgyának kell tekinteni.

* *Dr. Hans Diefenbach, Rosa Luxemburg legjobb barátainak egyike, a háborúban esett el.*

Ezek nyilvánvalóan a történelem objektíve egyedül lehetséges útjai és követnünk kell ezeket az utakat, anélkül hogy a főirány tekintetében megtéveszteni hagynánk magunkat. Az az érzésem, hogy ez az egész erkölcsi fertő, amelyen keresztül gázolunk, ez a nagy őrültekháza, amelyben élünk, egyszerre, csak úgy máról holnapra, mintegy varázspálca érintésére az ellenkező végletbe, valami óriási nagy és hősies végletbe csaphat át, és — ha a háború még egypár évig tart — szükségszerűen át is kell csapnia . . .

Olvassa el Anatole France „Les dieux ont soif" című könyvét. Ezt a művet főleg azért becsülöm olyan nagyra, mert a lángész pillantásával mutatja meg az általános emberit. Nézzétek, ilyen nyomorúságos alakokból és ilyen hétköznapi kicsiségekből alakulnak a történelem megfelelő pillanataiban a leghatalmasabb események és a legmonumentálisabb cselekmények. A társadalmi történésben úgy kell venni mindent, mint a magánéletben: nyugodtan, nagyvonalúan, szelíd mosollyal. Erősen hiszek benne, hogy a háború végére, vagy a háború után közvetlenül, minden jóra fordul, előbb azonban a leggonoszabb emberi szenvedések korszakán kell átbukdácsolnunk.*

. . . . . .

Apropos, utolsó szavaim egy másik gondolatot ébresztenek bennem, egy tényt, amit szeretnék Magával közölni, mivel olyan meghatóan költőinek találtam. Nemrégiben egy tudományos munkában olvastam a madarak költözéséről — ami mindeddig meglehetősen rejtélyes jelenségként áll előttünk —, arról, hogy megfigyelték, amint különféle madárfajok, melyek egyébként halálos ellenségekként viselkednek és felfalják egymást, békésen teszik meg együtt a nagy utat dél felé a tengeren keresztül: Egyiptomba hatalmas madárseregek költöznek télire, fel-

---

* *Les dieux ont soif* — *Az istenek szomjaznak.*

hőként kavarognak a magasban és elsötétítik az eget; ezekben a seregekben ragadozó madarak, ölyvek, sasok, sólymok és baglyok között ott repül ezer kis énekesmadár, pacsirta, ökörszem és fülemüle, minden félelem nélkül, ragadozó madarak között, melyek egyébként vadásznak rájuk. Útközben tehát, úgy látszik, hallgatag megegyezésen alapuló „trève de dieu" uralkodik közöttük, miután mindnyájan közös cél felé törekszenek, és a kimerültségtől félholtan hullnak a Nilus partján a földre, hogy ott fajok és vidékek szerint elkülönüljenek. Sőt, mi több, megfigyelték, hogy ezen a „nagy tó feletti" úton a nagy madarak sok kicsit visznek a hátukon, így például darvakat láttak vonulni, amelyek hátán apró költözőmadárkák csicseregtek vidáman! Hát nem elragadó?*

*... Mostanában egy egyébként ízléstelen és tarkabarka versgyüjteményben felfedeztem Hugo v. Hofmannsthalnak egy költeményét.** Mellesleg egyáltalán nem szeretem Hofmannsthalt, keresettnek, raffinálltnak, homályosnak tartom, sőt nem is értem meg. Ez a költemény azonban nagyon tetszett, és erősen költői benyomást tett rám. Ide mellékelem, talán Magának is gyönyörűséget okoz.*

Nagyon elmélyültem mostanában a geológiában. Lehet, hogy száraz tudománynak tartja, ez azonban tévedés. Lázas érdeklődéssel és szenvedélyes elégültséggel olvasom; rendkívüli módon tágítja a szellemi látókört, és a természetnek olyan egységes, mindent átfogó képét adja, amilyenre egyetlen más tudomány sem képes. Sokat szeretnék Magának erről elmondani, de ehhez beszélgetnünk kellene, egy délelőtt együtt kószálni a déli negyed mezőin, vagy valamelyik csöndes, holdfényes éjszakán néhányszor hazáig kísérgetni egymást. Mit olvas most? Hogy áll a

---

* *Trève de dieu*, latinul *treuga dei* — isten békéje — az az időszak, amikor a középkorban minden háborúskodást, viszályt, rablást szüneteltetni kellett. — ** *Vor Tag*, Hugo v. Hofmannsthal verse.

Lessing-legendával? Mindent akarok tudni Magáról, írjon — ha lehet — a z o n n a l, ugyanazon az úton, vagy legalább hivatalos úton, anélkül hogy ezt a levelet megemlítené. Csöndben már számlálgatom a heteket, míg ismét viszontláthatom itt. Ez bizonyára rövidesen — Újév után — meg fog történni, nemde? Karl mit ír? Mikor látogatja meg? Ezerszer üdvözlöm! Ölelem és erősen megszorítom a kezét, kedves, kedves Szonyicskám! Írjon nemsokára és sokat.

Rózája

... Tévedés az a megállapítása, hogy én már eleve a modern költők ellen vagyok. Mintegy tizenöt évvel ezelőtt lelkesedéssel olvastam Dehmelt, valami prózai írását — jelenet egy szeretett asszony halottasságyánál —, homályosan emlékszem rá, egészen elbűvölt. Arno Holz „Phantasus"-át még most is könyv nélkül tudom. Johann Schlaf „Tavasz"-át annakidején elragadónak találtam. Aztán elfordultam tőlük és visszatértem Goethéhez és Mörikéhez. Hofmannsthalt nem értem, Georgét nem ismerem. Való igaz: mindegyiküknél félelmetesnek tartom kissé a formának, a költői kifejezés eszközének mesterien tökéletes uralmát, és amellett azt, hogy hiányzik belőlük a világnézet nagysága és nemessége. Ez a meghasonlás olyan üresccsengésűvé teszi őket, hogy a szép külső forma számomra torzképpé változik. Rendszerint csodálatos hangulatokat érzékeltetnek — dehát nem a hangulatok teszik az embert!

Szonyicska, oly varázslatosak most az esték, akárcsak tavasszal. Négy óra tájban lemegyek az udvarra. Már alkonyodik. A visszataszító környezetet lassanként titokzatos fátyolba burkolja a sötétség, ugyanakkor világoskék színben ragyog az ég, és ezüstös, tiszta fénnyel úszik rajta a hold. Ezidőtájt vonulnak nap nap után, magasan az udvar fölött a varjak százai, laza, széles szalagban, ki a mezők felé, „hálófájukhoz", ahol éjszaka pihennek. Lassú szárnycsapásokkal vonulnak, jellegzetes kiáltásokat hallatva, ami egészen másképp hangzik, mint az éles „kár", amellyel nappal sóvár rablószándékkal zsákmányukra vadásznak. Most tompítottan és lágyan hangzik, mély torokhangon, és ez úgy hat, mint

kis ércgolyók egymáshozverődése. Amikor többen felváltva görgetik a levegőben ezt a „kau-kau"-t, úgy tűnik nekem, mintha játékosan ércgolyócskákkal dobálnák egymást, amelyek ívként lebegnek a levegőben. Valóságos csevegés ez a „nap, a ma elmúlt nap" élményeiről . . .

Olyan komoly és tekintélyes benyomást tesznek rám, amint így minden este szokásaiknak meghatározott útját követik, szinte tiszteletet érzek e nagy madarak iránt; emelt fejjel nézek utánuk, míg az utolsó is el nem tűnik szemem elől. Aztán ide-oda kóborolok a sötétségben és nézem a foglyokat, akik sietősen végzik munkájukat az udvaron, homályos árnyakként suhanva köröskörül; örülök, hogy én magam láthatatlan vagyok — így egyedül, ennyire szabadon, álmodozásaim és a fölöttem vonuló varjakkal váltott titkos üdvözletek közepette. — Oly jó nekem a langyos tavaszias szellőben. — Aztán a foglyok az udvaron keresztül bemennek a házba, nehéz katlanjaikkal (vacsoraleves!), pár párt követ, menetelésszerűen, tíz pár egymás után; én utolsóként megyek utánuk: az udvarban, a gazdasági épületekben lassanként kihúnynak a fények, belépek a házba, és a kapukat mögöttem kétszeresen bezárják — vége a napnak. Jól érzem magam a Hans miatti fájdalmam ellenére. Álomvilágban élek ugyanis, és ebben ő egyáltalán nem halt meg. Számomra tovább él, és én gyakran rámosolygok, ha eszembe jut.

Szonyicska, éljen boldogan. Úgy örülök annak, hogy jön. Írjon ismét mielőbb — egyelőre hivatalosan —, hiszen ez most lehetséges — és aztán alkalomadtán.

Ölelem

Rózája

... Most egy éve, hogy Karl Luckauban ül. E hónap folyamán gyakran gondoltam rá, és éppen egy évvel ezelőtt járt Maga nálam Wronkében, amikor megajándékozott a szép karácsonyfával... Az idén már beszereztem egyet, de olyan kopár kis fácskát hoztak, ágatlant, nem is lehet összehasonlítani a tavalyival. Nem is tudom, hogyan fogom ráerősíteni a nyolc gyertyácskát, amiket már megvettem. Ez a harmadik rabságban töltött karácsonyom, de ne fogja fel tragikusan! Én oly nyugodt és vidám vagyok, mint mindig. Tegnap sokáig ébren feküdtem — mostanában sohasem tudok egy óra előtt elaludni, pedig már tízkor le kell feküdnöm —, ilyenkor különböző dolgokról álmodozom a sötétben. Tegnap arra gondoltam: milyen különös, hogy állandóan valami önfeledt mámorban élek, minden különös ok nélkül. Most például itt fekszem sötét cellámban, kőkemény matracon, körülöttem a házban a szokásos temetői csend honol, az embernek úgy tűnik, mintha sírban feküdne, az ablakon át a mennyezetre rajzolódik a lámpa reflexe, amely a börtön előtt egész éjszaka világít. Időről időre egész tompán hallani lehet egy tovarobogó vonat távoli zakatolását, vagy egész közel az ablak alatt az őr köhintéseit, nehéz csizmájában néhány lépést tesz lassan, csak hogy kinyujtóztassa elzsibbadt lábait. A homok oly reménytelenül csikorog léptei alatt, mintha a létnek egész sivársága és céltalansága sírna belőle, bele a nyirkos, sötét éjszakába. Itt fekszem csöndben, egyedül, sötétség, unalom és a tél kötöttségeinek sokszoros fekete kendőjébe burkolva — és mégis valami megfoghatatlan, ismeretlen benső örömtől dobog a szívem, minthacsak sugárzó napfényben, virágzó

mezőn lépkednék. És a sötétségben az élet felé mosolygok, mintha valami varázslatos titok birtokában lennék, mely meghazudtol minden gonoszt és szomorút és csupa fényességgé és csupa boldogsággá változtatja át. Magam is kutatok, hogy valami okát találjam az örömnek, nem találok semmit, és megint csak mosolyognom kell sajátmagamon. Azt hiszem, ez a titok semmi más, mint maga az élet; a mély éjszakai sötétség szép és puha, mint a bársony — csak helyesen kell nézni. A nedves homok is, ahogy az őr lassú, súlyos léptei alatt csikorog, az élet szép kicsi dalát zengi — ha helyesen tudjuk hallgatni. Ilyen pillanatokban Magára gondolok, és oly szívesen átadnám ezt a varázskulcsot, hogy mindig és minden helyzetben észrevegye az életben a szépet, az örömteljeset, hogy Maga is mámorban éljen, és mintegy virágos mezőn haladjon. Nem arra gondolok, hogy önmegtagadással, képzelt örömökkel telítsem. Csak élvezze az élet reális örömeit, ehhez csak az én kimeríthetetlen benső vidámságomat szeretném még hozzáadni, hogy nyugodt lehessek Maga miatt; szeretném, ha csillagos köpenybe burkolva menne az életen át, amely minden kicsinyestől, hétköznapitól és félelmetestől megóvja.

Maga egyszer a steglitzi parkban szép csokrot kötött fekete és rózsás-ibolyaszínű bogyókból. Fekete bogyónak vagy bodzabogyót köthetett a csokorba — e bogyó nehéz, sűrű fürtökben függ a levelek nagy, tollszerű legyezői között, bizonyára ismeri —, vagy, még valószínűbben, fagyalt, ennek karcsú, kecses, egyenesen álló bogyófürtjei vannak és keskeny, hosszas, zöld levélkéi. A rózsás-ibolyaszínű, kis levélkék alatt elrejtett bogyók a törpenaspolya bogyói lehetnek, ezek, bár tulajdonképpen vörösszínűek, e késői évszakban kissé már túléretten és bomlásnak indulva, gyakran vöröses-ibolyaszínűnek látszanak; a levélkék mirtushoz hasonlóak, kicsiny kihegyesedő, sötétzöldszínű, felül bőrszerű, alul érdes levelek.

Szonyuska, ismeri Platen „Verhängnisvolle Gabel"-jét? El tudná küldeni, vagy hozni? Karl egy alkalommal említette, hogy otthon olvasta. George költeményei szépek, most már tudom, honnan származik ez a verssor: „Vöröslő kalászok susogása közben!" ... amelyet rendszerint idézett, mikor szántóföldeken sétáltunk. Leírhatná nekem alkalomadtán az új „Amadis"-t? Oly nagyon szeretem ezt a költeményt — ami természetesen Hugo Wolf dalának köszönhető —, de itt nincs meg nekem. Olvassa-e tovább a Lessing-legendát? Én ismét Lange „A materializmus története" című munkáját vettem elő, ez mindig felfrissít és fellelkesít. Úgy szeretném, ha Maga is elolvasná!*

Ó, Szonyicska, oly nagyon fájdalmas élményem volt! Az udvaron, ahol sétálni szoktam, gyakran fordulnak meg katonai szekerek, megrakva zsákokkal, vagy olykor vérfoltos, ócska katonazubbonyokkal és ingekkel ... ezeket itt lerakják, szétosztják a cellák között, a rabok megfoltozzák, aztán ismét felrakják és visszaszállítják a katonasághoz. Nemrégiben is jött egy ilyen szekér. Lovak helyett bivalyok voltak eléje befogva. Először láttam közelről ezeket az állatokat. Erőteljesebb és vaskosabb alkatúak, mint a mi marháink, lapos a fejük, a szarvuk csapzottan hajlott, koponyájuk tehát inkább a juhainkéhoz hasonlít, egészen feketék, és nagy, szelíd szemük van. Romániából származnak, hadizsákmányként kerültek ide ... A szekér mellé beosztott katonák mesélik, hogy nagyon fáradságos dolog volt ezeket a vad állatokat megfékezni és még nehezebb teherhordásra fogni, hiszen szabad élethez voltak szokva. Szörnyűségesen verték őket, úgy, hogy számukra igazán érvényesül a „vae victis" ... Egyedül Breslauban mintegy száz ilyen állat van; ezek az állatok, amelyek

---

* *Platen (von Platen-Hellermünde gróf) német költő (1796—1835). Az említett mű, „Die verhängnisvolle Gabel" (A végzetes villa), szatirikus vígjáték.*

a buja romániai legelőkhöz voltak szokva, nyomorúságos és szűkös élelmet kapnak. Kíméletlenül kihasználják őket mindenféle teherkocsik vontatására, s ily bánásmód mellett rohamosan tönkremennek. — Szóval, néhány nappal ezelőtt is jött egy ilyen szekér, zsákokkal megrakva. A teher oly magasra volt feltornyozva, hogy a bivalyok nem bírták átvontatni a kapubejárat küszöbén. A hajtó katona, brutális fickó, agyba-főbe verte az állatokat az ostornyél vastagabb végével, úgy, hogy a felügyelőnő felháborodva vonta kérdőre, vajjon nem érez-e semmi szánalmat a szegény állatok iránt?! „Mi emberek vagyunk, mégsem sajnál senki!" — válaszolta gonosz mosollyal, és még erősebben odacsapott . . . Szegény állatok végül is nekirugaszkodtak és átjutottak az emelkedésen, de az egyik vérzett . . . Szonyicska, a bivalybőrnek közmondásos a vastagsága, mégis szét volt szaggatva. Lerakodás alatt a bivalyok egészen csöndesen, kimerülten álltak, és egyik közülük, az, amelyik vérzett, fekete pofáján és szelíd fekete szemeiben olyan kifejezéssel nézett maga elé, mint egy síró gyermek. Pontosan annak a gyermeknek az arckifejezése volt rajta, akit keményen megbüntettek, és nem tudja hogyan, miért, és nem tudja azt sem, hogyan szabaduljon a kíntól és a durva erőszaktól . . . ott álltam előtte, az állat rámpillantott, könnyek omlottak a szememből — az ő könnyei —; az ember legkedvesebb testvéréért nem remeghet fájdalmasabban, mint ahogy én e csöndes szenvedés és saját tehetetlenségem miatt remegtem. Milyen messze vannak, mennyire elérhetetlenek és elveszettek számukra Románia szabad, zöldelő legelői! Mennyire másképp sütött ott a nap, és fújt a szél, mennyivel szebben szólt ott a madár és hangzott a pásztorkürt hívó szava! Itt — ez az idegen, szörnyű város, a fülledt levegőjű istálló, undorító, dohos széna, áporodott szalmával keverve, az idegen, félelmetes emberek, és — a verés, a vér, mely a friss sebből patakzik . . . Ó szegény bivaly, szegény szeretett testvérem, tehetetlenül és bénultan

4* — 5/07 S

állunk itt mindketten, és csak a fájdalmunk, tehetetlenségünk, a vágyódásunk közös.
Közben a rabok szaporán foglalatoskodtak a szekér körül, lerakták a nehéz zsákokat és bevitték a házba, mialatt a katona zsebrevágott kezekkel, nagyokat lépve sétált fel-alá az udvaron, vigyorgott és halkan maga elé fütyörészett egy divatos gúnydalt. És az egész pompás háború képe elvonult előttem . . .

Írjon hamarosan, ölelem Magát, Szonyicska.

Rózája

Szonyuska, drágám, legyen mindennek ellenére nyugodt és vidám. Ilyen az élet, így kell elfogadni, bátran, nem csüggedve, és mosolyogva — mindennek ellenére!

Szeretett Szonyicskám, mily hosszú ideig nem írtam Magának! Azt hiszem, hónapok is elteltek azóta, és ma még azt sem tudom, vajjon Berlinben van-e már, remélem azonban, hogy ezek a sorok még idejében megérkeznek születésnapjára. Kértem Matildot, hogy nevemben orchideacsokrot küldjön, de hát éppen kórházban fekszik szegény, és valószínűleg nem tudja majd teljesíteni megbízásomat. Szonyicska, ugye tudja, hogy gondolatban egész szívemmel Magánál vagyok, és hogy születésnapján szeretném egészen elborítani virágokkal: lila orchideákkal, fehér irisszel, erősen illatozó jácinttal, minden virággal, ami egyáltalán kapható. Ha legalább már a következő évben megadatnék nekem, hogy ezen a napon magam vigyem el virágaimat, és hogy Magával együtt sétálhassak a botanikuskertben és a mezőn! Milyen szép is volna!

Ma itt fagyponton van a hőmérséklet. Ugyanakkor a levegőnek olyan enyhe, felfrissítően tavaszias a lehellete, és fönn a sűrű, tejfehér felhők között olyan mélyen kék az ég — és mindehhez a verebek oly vidáman csiripelnek, hogy az ember azt hihetné: március vége felé járunk! Már úgy örülök a tavasznak, az egyetlennek, amivel sohasem telhetünk be, amíg csak élünk, sőt éppen ellenkezőleg, évről évre jobban tudjuk értékelni és szeretni. Tudja, Szonyicska, hogy a szerves élet tavaszának a kezdete, vagyis az életre ébredés m á r m o s t *indul, január elején, anélkül hogy a naptár szerinti tavaszra várna. Amíg ugyanis naptár szerint éppen most kezdődik a tél, csillagászatilag a legnagyobb napközelségben vagyunk, és ennek oly titokzatos hatása van minden élőre, hogy a növény- és állatvilág még a mi északi félgömbünkön is*

— amely téli hótakaróval van borítva — január kezdetén mintegy varázsütésre felébred, a rügyek már most kezdenek kipattanni, sok állatfajta már most elkezdi a szaporodást. Nemrégiben Francénál olvastam arról a megfigyelésről, hogy híres emberek legkiválóbb tudományos és irodalmi alkotásai január-február hónapokban keletkeztek. A karácsony utáni napfordulás tehát az emberéletben is döntő tényező, mely fokozottabb tevékenységre serkenti az életerőket. Szonyicska, Maga is ilyen korai kis virág, amely még hó és jég közepette fakadt, és ezért egész életén át didereg kissé, nem érzi magát egészen otthonosan az életben, és gyöngéd, melegházi ápolásra van szüksége.

Karácsonyra küldött Rodinjének rendkívül örültem, és mindjárt megköszöntem volna, ha Matild nem értesít arról, hogy Maga Frankfurtban tartózkodik. Ami engem különösen kellemesen érintett Rodinnél, az a természet iránti érzéke. Hódolata a mező minden kis fűszála előtt. Csodálatos embernek kellett lennie· nyílt, természetes, belső izzással és értelemmel átitatva; határozottan Jaurèsre emlékeztet. Telszik Magának Broodcoorens? Vagy ismerte már előbb? Énrám igen nagy hatással volt ez a regény, legfőképpen a tájleírásokban érvényesül erősen költői tehetsége. Broodcoorensnél nyilvánvaló, éppen úgy mint De Costernél, hogy „Flandria földje felett" a nap sokkal fenségesebben kel föl és nyugszik le, mint a föld egyéb tájain. Úgy találom, hogy a flamandok valamennyien valósággal szerelmesek kis országukba, nem úgy írják le, mint a föld egyik szép tájját, hanem mint sugárzó, ifjú menyasszonyt. És még a komor, tragikus befejezésben is a színek rokonságát fedezem fel a „Till Eulenspiegel" grandiózus képeivel, vegyük például a nyilvánosház lerombolását. Nem gondolja Maga is, hogy ezek a könyvek színhatásukban egészen Rembrandtra emlékeztetnek? A kép háttere sötét, szikrázó arany tónussal vegyítve, rendkívül meghökkent

a részletek realizmusa, és mégis, az egész a fantázia mesebirodalmába siklik át.

A Berliner Tageblatt-ban olvastam, hogy a Friedrich-múzeumban egy új, nagy Tizian-festményt állítottak ki. Megtekintette már? Bevallom, hogy Tiziannak tulajdonképpen nem vagyok barátja, számomra túlságosan csiszolt és hideg, nagyon is virtuóz. — Bocsásson meg, ha ezzel talán felségsértést követek el, de nem tehetek mást, mint hogy közvetlen meggyőződésemnek adjak kifejezést. Ennek ellenére boldog volnék, ha most elmehetnék a Friedrich-múzeumba és megtekinthetném az új vendéget. Látta a Kaufmann-féle hagyatékot is, amivel oly nagy hűhót csináltak?

Mostani olvasmányaim különböző régebbi tanulmányok Shakespeare-ről a hatvanas-hetvenes évekből, amikor még élénken vitáztak Németországban a Shakespeare-problémán. Nem tudná nekem a királyi vagy a parlamenti könyvtárból a következő könyveket megszerezni: Klein „Az olasz dráma története", Schack „A drámairodalom története Spanyolországban"; továbbá Gervinus és Ulrici munkáját Shakespeare-ről? Hogy áll Maga Shakespeare-rel?

Írjon hamarosan! Ölelésemet és meleg kézszorításomat küldöm. Legyen mégis csak nyugodt és vidám. Kedves, kedves Szonyicskám, a viszontlátásra!

Mikor akar jönni?!

Szonyuska, tegye meg nekem: küldjön J. Matildnak jácintcsokrot nevemben. A költséget megtérítem Magának, ha itt lesz.

Rózája

Szeretett Szonyicskám, mily sokáig nem írtam Magának, és mily gyakran gondoltam Magára ez alatt az idő alatt! A „körülmények alakulása" időnként még az én kedvemet is elveszi az írástól . . . Ha most együtt lehetnénk és a mezőn kóborolva, „de omnibus rebus" cseveghetnénk, valódi jótétemény volna, erre azonban ezidőszerint nincs semmi kilátás. Panaszbeadványomat rosszaságom és javíthatatlanságom alapos kifejtése mellett elutasították, és azt a kérésemet, hogy legalább rövid szabadságot adjanak, ugyancsak megtagadták. Nyilvánvalóan várnom kell tehát, míg az egész világot legyőzzük.*

Szonyusa, ha hosszabb időn át nem kapok hírt Magától, az az érzésem, hogy magánosan, nyugtalanul, rosszkedvűen és kétségbeesetten sodródik, mint fáról lehullott levél a szélben, és ez nagyon fáj nekem. Nézze csak, most ismét kezdődik a tavasz, a nappalok már verőfényesebbek és hosszabbak lesznek, és a mezőn bizonyára sok a látni- és hallgatnivaló! Tartózkodjék sokat a szabadban, az ég most oly érdekes és változatos, rajta az egymást űző nyugtalan felhők; a még kopár, meszes talaj festői látványt nyújthat ebben a változó megvilágításban. Teljen be helyettem is mindezzel a látnivalóval . . . Ez az egyetlen, amit az ember soha életében nem únhat meg, aminek mindig megvan az újszerűsége és varázsa, és ami mindig hű marad hozzánk. Feltétlenül el kell mennie helyettem a botanikuskertbe is, hogy pontosan tájékoztathasson

* *De omnibus rebus — mindenféléről (latinul).*

mindenről. Ezen a tavaszon ugyanis valami különös dolog történik. A madarak mind egy-másfél hónappal korábban jöttek meg. A csalogány már március 10-én itt volt, a tekerincs, amely április végén szokott megjönni, már 15-én itt nevetgélt, és még a pirók is, amelyet „pünkösdmadárnak" neveznek, és amely sohasem szokott május előtt megjelenni, egy hete itt fuvolázik napkelte előtt a reggeli pirkadatban! Messziről, az elmegyógyintézet kertjéből hallom a hangját. Ezt a túlságosan korai hazatérést képtelen vagyok megmagyarázni, és szeretném tudni, vajjon másutt is megfigyelhető-e ez, avagy csak az itteni elmegyógyintézet hatására vezethető vissza. Menjen el tehát Szonyicskám a füvészkertbe, éspedig napfényes időben, a déli órákban, és fürkésszen ki mindent, hogy nekem hírt adhasson. Ez számomra — a cambrai-i csata kimenetele mellett — a legfontosabb ezen a földön, igazi szívügy.

Mily szépek a képek, amiket küldött! Rembrandtról mit is mondhatnánk még? Tiziannál a ló még nagyobb hatást tett rám, mint a lovas, nem is gondoltam volna, hogy ily sok, valóban királyi méltóságot és előkelőséget lehet egy állatban kifejezésre juttatni. De a legeslegszebb közöttük Bartolomeo da Venezia (akit egyébként egyáltalán nem ismertem) női képmása. Milyen mámorító színpompa, mily finomság a rajzban, mennyi titokteljes varázs a kifejezésben! Ebben valamiféle meghatározatlan módon Mona Lisára emlékeztet engem. Ezekkel a képekkel az örömnek és a fénynek egész özönét hozta cellámba! Hänschen könyvét természetesen meg kell tartania; fáj, hogy nem minden könyve jut a m i kezünkbe. Szívesebben adtam volna ezeket Magának, mint bárki másnak. Idejében kapta meg — legalábbis valamennyire — a Shakespeare-könyvet? Mit ír Karl, mikor látja újra? Ezerszer üdvözlöm, és mondja meg, azt üzenem: ça ira —*

---

* *Hans Diefenbach.*

csak azért is! És legyen friss és vidám, Szonyicskám, örüljön a tavasznak: a legközelebbit már együtt fogjuk élvezni. Ölelem, Kedvesem. Vidám húsvétot! A gyerekeknek is sok üdvözlet!

Rózája

... Olvastam a „Candide"-ot és az „Uhlfeldt grófnő"-t. Mindkettőnek örültem. A „Candide" olyan remek kiadás, nem vehettem a szívemre, hogy felvágjam a könyvet, csak úgy olvastam, oldalról, kitűnően ment. Félívenként van összefűzve. Minden emberi nyomorúság gonosz összeállítása ez, a háború előtt valószínűleg torzkép benyomását tette volna rám — most nagyon is valószerűen hat... Végül hát megtudtam azt is, honnan származik az a szólásmondás, hogy: „Mais il faut cultiver notre jardin", amit alkalomadtán én magam is használtam. Az „Uhlfeldt grófnő" érdekes kultúrdokumentum, Grimmelshausen kiegészítése... Mit csinál? Élvezi a bűbájos tavaszt?*

Örökké a Maga

Rózája

---

* *A „Candide" Voltaire novellája. „Mais il faut cultiver notre jardin" (De meg kell művelni a kertünket) a novella egy sokat idézett mondata.*

Szonyicska, levélkéje annyira megörvendeztetett, hogy rögtön válaszolok is rá. Látja, mennyi élvezetet és lelkesedést okoz már egyetlen látogatása a botanikuskertben? Miért nem szerzi meg Magának gyakrabban ezt az örömet? És biztosíthatom, nekem is jut valami belőle, ha benyomásait mindjárt olyan élénken és színesen leírja. Igen, jól ismerem a virágzó lúcfenyő csodálatos, rubinpiros barkáját. Oly valószínűtlenül szép — mint egyébként a legtöbb másfajta is, ha teljes virágjában áll —, hogy az ember ilyenkor saját szemének sem akar hinni. Ezek a vörös barkák a fenyő termős virágai, amelyekből később a nagy, nehéz tobozok lesznek, melyek aztán megfordulnak és úgy függnek lefelé; mellettük a lúcfenyőnek alig észrevehető, sárgás-fakó porzóit láthatja, amint aranyszínű virágport szórnak szét. — A „pettoriát" nem ismerem, mint írja, ez egy akácfajta. Gondolja, hogy hasonló pihés levélkéjű és pillangós virágai vannak, mint az úgynevezett „akácnak"? Valószínűleg tudja, hogy az a fa, amelyet általában így neveznek, egyáltalán nem akác, hanem: „r o b i n i a", valódi akác például a mimóza; ennek ugyan kénsárgák a virágai és kábító az illata, de nem gondolom, hogy Berlinben a szabadban nő, hiszen trópusi növény. Ajaccióban, Korzika szigetén, decemberben láttam a város főterén virágpompában álló mimózákat, hatalmas fák voltak . . . Itt, sajnos, csak az ablakomból, messziről figyelhetem meg a zöldelő fák koronáit; hogy milyen fajták, többnyire külsejük és színárnyalataik után próbálom kitalálni, és mint látszik, többnyire helyesen. Nemrégiben útszélen lelt, letört ágat hoztak a házba, amely furcsaságával általános feltűnést

keltett; mindenki kérdezgette, hogy mi ez? Szilfaág volt; emlékszik még, mutattam Magának a déli negyedben, útszélen a szilfát, telisteli halvány, rózsás-zöldes illatos fürtöcskékkel; az is májusban volt, és Magát egészen elragadtatta a fantasztikus látvány. Itt az emberek évtizedeken keresztül laknak olyan utcában, melyet szilfák szegélyeznek, és még „nem vették észre", milyen is a virágzó szilfa . . . És ugyanez a közömbösség tapasztalható általában az állatokkal szemben is. A legtöbb városlakó valójában nyers barbár, ha alapjában vesszük . . .

Nálam viszont a természet szerves életével való összeforrás — en dépit de l'humanité — majdnem beteges formákat ölt, ami nyilván idegállapotommal függ össze. Itt lenn az udvaron egy pár búbospacsirta egy fiókát költött ki — a többi három úgylátszik elpusztult. De ez az egy már remekül tud futni, — talán észrevette, milyen bohókásan fut a búbospacsirta, kis fürge lépésekkel, tipegve, majd verébhez hasonlóan, mindkét lábbal egyszerre ugrál; már jól tud repülni is, valószínű azonban, hogy még nem képes önállóan elég táplálékot szerezni — férgeket, kukacokat stb. — különösen ezekben a hideg napokban! Így aztán esténként lenn az udvarban megjelenik ablakom előtt, és egész hangosan csipog, élesen és panaszosan, mire a két öreg is tüstént ott terem. Halk, aggódó, elbúsult „huid-huid" kiáltással válaszolnak, majd gyorsan ide-oda futkároznak, kétségbeesetten keresgélve, hogy még most a hidegben és az alkony homályában is találhassanak valami ehetőt, és aztán panaszkodó porontyukhoz jönnek, hogy csőrébe dugják a talált zsákmányt. Ez minden este megismétlődik, úgy félkilenc tájban, és ha felhangzik ablakom alatt az éles, panaszos csipogás, és látom a két kis szülő nyugtalanságát és gondját, majdnem szívgörcsöt kapok. Emellett semmit sem segíthetek, mert a búbospacsirták nagyon félénkek,*

---

* *En dépit de l'humanité — emberi mivoltom ellenére.*

és ha az ember kenyérmorzsát dob nekik, elröpülnek, nem úgy, mint a galambok vagy a verebek, amelyek már úgy futnak utánam, akár a kiskutyák . . . Hiába magyarázom magamnak, hogy ez nevetséges, hogy én nem lehetek felelős a világ valamennyi éhes búbospacsirtájáért, és nem sírhatok minden összevert bivalyért — amilyenek itt naponként zsákokkal megrakott szekeret vontatva az udvarra jönnek —, mindez nem segít, és valósággal beteg vagyok, ha ilyesmit hallok és látok. És ha az a seregély, amely valahol a közelben egész napon át az unalomig ismételgeti izgatott fecsegését, pár napra elhallgat, ismét csak nincs nyugalmam, hogy valami baja történhetett. Ilyenkor elkínzottan várom, hogy fütyülje csak tovább ostobaságait, és így megtudjam, hogy nem esett semmi baja.

Így vagyok én hozzákapcsolva cellámból minden irányban, közvetlen, finom szálakkal, ezer kis és nagy teremtményhez, és mindez nyugtalanságot, fájdalmat és lelkiismeret-furdalást vált ki belőlem . . . Ezekhez a madarakhoz és egyéb teremtményekhez tartozik M a g a i s, akiért innen a távolból remegek. Érzem, mennyire szenved amiatt, hogy évek telnek el visszahozhatatlanul, anélkül, hogy az ember „élne". De türelem és bátorság! Fogunk mi még élni, és nagy élményeink lesznek! Most egyelőre azt látjuk, hogyan süllyed el az egész régi világ, minden nap egy darabja, minden nap új csuszamlás, új óriási zuhanás . . . És a legnevetségesebb az, hogy a legtöbben nem is veszik észre, és azt hiszik, hogy még szilárd talajon járnak . . . Szonyicska, megvan talán Magának, vagy meg tudná szerezni a „Gil Blas"-t és a „Sánta ördög"-öt? Lesage-t egyáltalán nem ismerem, és már hosszú idő óta szeretném olvasni. Ismeri talán? Legrosszabb esetben megveszem Reclam-kiadásban.

Szívélyesen ölelem

Rózája

Írja meg mielőbb, hogy van Karl.
Talán megvan Pfemfertnek Stijn Streuvels „Flachsacker"-je, ismét egy flamand könyv, az Insel-Verlag kiadásában, állítólag nagyon jó!

Breslau, 1918 október 18

Kedves Szonyicskám, tegnapelőtt írtam Magának. Mindmáig semmi választ nem kaptam a birodalmi kancellárnak küldött táviratomra, talán néhány nap is eltelik még addig. Mindenesetre egy bizonyos: hangulatom már olyan, hogy barátaim látogatása felügyelet mellett tűrhetetlenné vált számomra. Mindent egész türelmesen viseltem el, éveken át, és más körülmények között épp oly türelmes maradtam volna még további éveken keresztül. Miután azonban bekövetkezett az általános fordulat, az én bensőmben is megpattant valami. A felügyelet melletti beszélgetések, az, hogy lehetetlen arról beszélnem, ami valójában érdekelne, oly terhes már nekem, hogy inkább lemondok minden látogatásról addig, míg szabad emberekként találkozhatunk.
Hiszen sokáig már nem tarthat. Ha Dittmannt és Kurt Eisnert szabadon engedték, engem sem tarthatnak tovább fogságban, és Karl is nemsokára kiszabadul. Várjunk tehát inkább a berlini viszontlátásig.
Addig is ezerszer üdvözlöm.

Örökké a Maga

Rózája

Címlapot tervezte: Csillag Vera.

A fordítást ellenőrizte: Róna Ilona. *Műszaki vezető: Szécsi András*

A könyv szedését 1953. XII. 4-én kezdték meg.
Megjelent 1954. I. 13-án, 4000 példányban

5613. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
Felelős: Vértes Ferenc.